

RAMON LLULL, UN GEGANT AL MIG D'UNA CULTURA FARCIDA D'ADVERSITATS HISTÒRIQUES

per Damià Pons.
UIB

Tots sabem que la cultura catalana ha tengut una història complexa i ben farcida d'adversitats. Després d'uns primers segles de glòria, els avatars de la política la varen situar en una posició de subordinació que almenys va donar origen a quatre fets molt negatius, els efectes dels quals en gran mesura encara es mantenen perdurables i operatius en l'actualitat: primer, la creativitat catalana, entesa en un sentit ampli, no va poder comptar, durant llargs períodes, amb el suport d'aquella mena de nuclis de poder (la cort, l'Església, l'Estat, els mitjans de comunicació de masses, el mercat) que a totes les cultures de l'Europa occidental, en les circumstàncies històriques més diverses, varen ser imprescindibles per institucionalitzar, potenciar i generalitzar plenament la cultura nacional del país; segon, l'actitud d'autodi envers la cultura pròpia, amb la deserció consegüent com a resultat, que ha caracteritzat al llarg dels segles les classes dirigents dels nostres diferents països; tercer, la impossibilitat que la cultura catalana, fent ús dels mitjans que han estat i són els habituals a les societats desenvolupades (les decisions polítiques, els pressuposts públics, el sistema escolar, la premsa i la televisió), hagi pogut aconseguir l'adhesió activa, en un ventall de nivells ben diversos, de la gran majoria de la població del seu territori lingüístic; i quart, la desvertebració de l'espai cultural català, a causa de l'absència de mecanismes estables i eficients d'articulació com a conseqüència d'interessos polítics bastards, fossin els inherents als de l'Estat nació castellanoespanyol vigent (el seu objectiu històric ha estat cohesionar tot el territori estatal mitjançant

la uniformització castellanitzadora i alhora desintegrar les nacions culturals no castellanès) o els d'aquells grups polítics o socials, localitzats a les Balears o al País Valencià, que han fet ús del particularisme com a camuflatge de la seva deserció nacional o com a arma populista de captació de voluntats amb objectius purament electorals.

Podem imaginar què hauria estat d'aquesta cultura catalana malmenada durant els darrers cinc segles per factors historicopolítics si no hagués comptat amb els fonaments sòlids que representen els grans personatges i les grans obres de la nostra Edat Mitjana? Hauria estat possible la represa cultural de la segona meitat del segle XIX si no hagués pogut ésser edificada sobre la base d'uns referents anteriors molt prestigiosos que feien percebre com a creïble i viable la possibilitat futura d'una literatura en català de gran volada? Fins a quin punt Ramon Llull i els cronistes, o Ausiàs March i Joanot Martorell, o el model de llengua catalana escrita forjat per l'administració de la Cancelleria Reial, no han estat imprescindibles per donar confiança i expectatives d'excel·lència als nostres millors escriptors contemporanis, per ajudar-los a vèncer els complexos d'inferioritat, inevitablement castradors, que el sistema cultural castellanoespanyol dominant inculca de manera permanent al nostre cos social? Com a cultura nacional catalana, què seríem i on seríem si no haguéssim tengut Ramon Llull?

Que el segle XIII nasqués a Mallorca un personatge de les seves dimensions –afortunadament excessives pels quatre costats– va ser un cop de sort extraordinari per a la cultura catalana. El nombre de les obres que va escriure, més de dues-centes cinquanta; la diversitat de les temàtiques que va tractar; la decisió de triar la llengua catalana per escriure, per primera vegada a Europa, obres filosòfiques i científiques en una llengua vulgar; la seva capacitat per configurar una nova modalitat del gènere novel·la; la desorbitada i inegotable energia física i espiritual que el va dur a fer-se present en els centres culturals, religiosos i polítics europeus més influents de la seva època; la utilització de diferents llengües i de diferents gèneres per tal de poder arribar amb més eficàcia a públics més diversos... Per tot plegat, Ramon Llull és possible que sigui la figura europea que més decisivament va contribuir amb la seva aportació individual a la fundació d'una literatura nacional i que, a més a més, va ésser capaç d'evar-la d'immediat, i amb tan sols una quarantena d'anys, a una situació de plenitud ja absoluta. El naixement i la consolidació de la literatura catalana escrita no es varen produir amb la suma d'un gran nombre d'aportacions fetes per molts d'autors diferents de qualitat desigual, amb algunes peces majors, és clar, sinó que en gran mesura va ser una realització personal de Ramon Llull. Gràcies a ell, els països de llengua catalana varen poder disposar tot d'un cop d'una literatura escrita completa i alhora de gran rellevància. Va ésser capaç de crear una mena de gran continent literari que incloïa tots els coneixements i totes les experiències humanes

de la seva època. I, evidentment, l'afirmació anterior no implica menystenir l'enorme importància de les quatre grans cròniques, coetànies o immediatament posteriors a l'obra lul·liana, o la sèrie dels altres grans clàssics medievals. Tanmateix, va esser Ramon Llull qui va fer possible que la literatura catalana escrita nasqués el segle XIII en un estat de maduresa i de grandesa que la feren equiparable a les altres grans literatures romàniques coetànies. A més de crear una literatura integral i rica, amb una llengua apta per expressar amb eficàcia un món intel·lectual i espiritual complex i dens, Llull va aconseguir una altra fita: la internacionalització de la nostra cultura escrita. Les seves obres originals s'escamparen per Europa, mitjançant els còdexs manuscrits, primer, o les impressions, després, i les traduccions. I aquest fet, amb alts i baixos, ha tengut continuïtat al llarg de set segles. Si la literatura catalana s'ha mantingut visible al llarg del temps dins el mapa de la cultura europea ha estat sobretot, i durant molts de períodes quasi exclusivament, per la figura i l'obra de Llull. Per tot això, va ser una decisió absolutament lògica que els governs de Catalunya i de les Balears anomenassin Institut Ramon Llull el consorci que crearen conjuntament l'any 2002 amb l'objectiu de promoure internacionalment la difusió de la llengua catalana i la cultura que s'hi expressa.

La història del lul·lisme europeu –de la qual els meus admirats Antoni Bonner i Sebastià Trias Mercant n'han publicat síntesis molt ben documentades– és la millor prova que l'obra de Llull ha estat i és present dins la història cultural d'Europa. Amb admiradors incondicionals i amb adversaris acèrrims. Ja sabem que és un atribut dels genis i dels savis la capacitat de fer que als altres els sigui impossible mantenir una actitud d'indiferència envers ells. Deuen ser ben pocs els escriptors europeus que han donat origen a un moviment intel·lectual específic, de caràcter supranacional i de continuïtat ininterrompuda al llarg de set segles. Doncs bé, en el cas de Ramon Llull això ha succeït.

Als nostres països, i especialment a Mallorca, la personalitat de Llull ha tengut i té una presència intensa i molt diversa. Ahir mateix li vaig demanar a un oncle meu de vuitanta-cinc anys, pagès i il·lustrat, si sabia qui era Ramon Llull. Em va respondre amb una frase breu i clara: “Un gran homo.” L'imaginari cultural de la majoria dels mallorquins a hores d'ara es troba en un doble procés: d'una banda, de pèrdua definitiva i molt accelerada dels referents nascuts dins la societat rural tradicional, de l'altra, amb la incapacitat de saber-ne construir uns altres d'alternatius amb materials procedents de la cultura il·lustrada pròpia. Tot i així, almenys la minoria de conciutadans que combinen l'autoestima i un cert pòsit cultural saben localitzar els rastres de Llull en diferents indrets emblemàtics de l'illa (la Real, el puig de Randa, Miramar, Sant Francesc, la plaça Major de Palma). El llegendari existent sobre Llull encara no és un fòssil folklòric. La iconografia lul·liana continua

tenint una visibilitat prou considerable. Les iniciatives o les referències lul·lianes més diverses tenen una evident visibilitat social i es continuen desenvolupant amb regularitat (el dia de Ramon Llull, nombroses publicacions, activitats científiques o divulgatives promogudes per entitats diverses, la seva condició de patró de la Universitat de les Illes Balears...). A la majoria de pobles i ciutats hi podem trobar un carrer que li és dedicat. A Palma, un monument fantasmal, en una cruïlla cèntrica i de trànsit automobilístic compulsiu, i l'institut de secundària més veterà de l'illa. Algunes de les seves obres, estic pensant en el *Llibre de les bèsties*, han estat objecte d'edicions, de vegades amb un tiratge prou considerable, destinades a escolars i al públic general. Els premis que concedeix anualment el Govern de les Illes Balears tenen el nom del nostre escriptor i filòsof. L'organisme creat per a la coordinació de les tres entitats culturals de caràcter civil més potents dels nostres països –l'Òmnium Cultural, l'Obra Cultural Balear i l'Acció Cultural del País Valencià– ha estat batejat com a Federació Llull...

Tot i així, Mallorca, les institucions públiques i la societat en el seu conjunt, és evident que encara tenen molts de deures pendents en relació amb Llull. Tant de caràcter erudit i d'investigació científica com a un nivell més divulgatiu. L'atenció que a hores d'ara es dedica a Llull a la Universitat de les Illes Balears és raonablement suficient? Hi ha consciència a Mallorca de la necessitat de promoure la formació rigorosa de nous especialistes en l'edició i l'estudi de l'obra lul·liana? Les institucions públiques donen suport econòmic i logístic a línies de recerca centrades en Llull? S'ha fet prou per garantir el bon estat de conservació i la gestió dels elements materials, documentals i bibliogràfics relacionats amb Llull que hi ha en diferents indrets geogràfics del país, o a les nostres biblioteques i als nostres arxius? Les entitats civils o universitàries, les publicacions periòdiques o els projectes editorials dedicats a promoure el coneixement i la difusió de l'obra de Llull compten amb una col·laboració suficient de les institucions públiques dels països de llengua catalana? Hi ha tasques pendents que són urgents en relació amb l'obra lul·liana que no es realitzen a causa de la inexistència dels recursos econòmics necessaris? Hi ha alguna estratègia institucional destinada a aconseguir que Ramon Llull sigui un element absolutament central dins l'imaginari cultural dels mallorquins? Com és possible que encara no s'hagi creat a Mallorca un centre d'interpretació o una ruta lul·liana, de concepció ambiciosa, els objectius principals dels quals siguin oferir una presentació seductora, fent ús de les noves tecnologies més sofisticades, de la personalitat i l'obra de Llull al públic escolar, a la població autòctona, fins i tot a la menys il·lustrada, i a aquells turistes nacionals, estatals o internacionals que ens visiten –uns dotze milions a l'any– i que, almenys en un percentatge mínim, hem de suposar que tenen unes certes curiositats culturals? És ver que en l'actualitat ens trobam en un període de vaques magres: els pressuposts públics de l'any

2010 han sofert una reducció considerable en relació amb els del 2009. A més a més, tant a Catalunya com a les Balears, sobretot a les Balears, els pressuposts dedicats a la cultura són absolutament lamentables, principalment com a conseqüència de l'espoli fiscal (en el cas balear, un 14% del PIB) que patim de l'Estat. Tot això és malauradament cert. Però tal vegada, aquest fet tan trist no ens hauria de desanimar a l'hora de plantejar, amb el coratge que sigui necessari, el gran projecte Llull que el personatge es mereix i que Mallorca i la totalitat de la cultura catalana necessiten. Un projecte integral, que abastàs des de l'edició textual més especialitzada –a hores d'ara, afortunadament, en procés i en bones mans– fins a la divulgació bibliogràfica i virtual més massiva, des de la recerca més sofisticada fins al desenvolupament d'estratègies destinades a la popularització rigorosa i diversificada del personatge i la seva obra. És possible que la meua informació sobre l'assumpte sigui insuficient i, per tant, pugui succeir que jo ignori que el full de ruta necessari per posar en valor a un nivell màxim el continent Llull ja està en una fase inicial de realització. En aquest cas, he de demanar disculpes per les meves especulacions. Tanmateix, se'm fa molt difícil oblidar els precedents de l'actuació de la societat mallorquina a l'hora de promoure el reconeixement públic de Llull. A les darreries del segle XIX, en sintonia amb els plantejaments del mallorquinisme polític i cultural d'aleshores i amb el fet de la creació de la Comissió Editora Lul·liana impulsada per Antoni M. Alcover, es va voler promoure la construcció d'un monument dedicat a l'escriptor. L'any 1900 es va celebrar a la Llonja de Palma una assemblea amb centenars de persones, amb les autoritats i les forces vives més rellevants i amb discursos dels primers espases intel·lectuals d'aquell moment (per exemple, Miquel dels sants Oliver). L'objectiu era edificar una estàtua per glorificar el mallorquí més universal de la història. Tot semblava anunciar que en ben poc temps seria una realitat. Doncs bé, hagueren de passar quasi vint anys, fins que se n'instal·là un, no gaire afortunat, en la cruïlla que formen les actuals avingudes i la Rambla, un monument que en l'actualitat es conserva, si no vaig errat, en el pati de l'Institut que duu el nom del mateix escriptor.

La redescoberta de Ramon Llull va ser decisiva per donar força a la Renaixença catalana del segle XIX, especialment a Mallorca. Ràpidament fou percebut com un exemple de la grandesa de la cultura catalana medieval, tant per la creativitat assolida com per la seva capacitat d'aconseguir una projecció universal. O com la prova més irrefutable que la catalanitat era l'ingredient més substancial de la identitat d'origen dels mallorquins. Les apologies de Llull foren ben abundants entre els escriptors illencs de les diferents generacions. Ha estat vist com el creador de la llengua catalana i com el fundador de la cultura escrita que s'hi expressa. Com un sant i un màrtir. Com un símbol de la pàtria. Com un savi polifacètic que va saber sintetitzar la totalitat de coneixements del seu temps. Com un motiu d'orgull per a

tots els països del català. Com el màxim representant d'una tradició cultural catalana que va saber compaginar l'espiritualitat cristiana amb l'aventura intel·lectual més exigent i més universal. O també com l'exemple d'un cristianisme de matriu franciscana o, en èpoques moralment infames, com un precedent remot del nacionalcatolicisme hispànic. En realitat, amb la seva obra tan extensa i tan diversa, amb la seva vida tan intensa i tan activa, Llull permet múltiples utilitzacions, fins i tot les més espúries. Vegem-ne una mostra especialment truculenta. Era el mes d'agost de 1938, el dia de la benedicció i la inauguració de la biblioteca i el museu lul·lians ubicats a l'Aula de gramàtica del Santuari de Cura. En una sala farcida d'autoritats militars i de falangistes, i després de les intervencions del Pare Rafel Ginard, de Joan Pons i Marquès, de Llorenç Riber, de Salvador Galmés i del Ministre Provincial dels franciscans, el batle de Palma Mateu Zaforteza va fer el seu discurs, resumit per *La Almudaina* amb el següent paràgraf: "Comentó algún pasaje de las obras de Ramon Llull, haciendo un parangón con el presente. De las cualidades que el Doctor Iluminado dice que ha de atesorar un príncipe como son nobleza, veracidad, misericordioso, justiciero, etc., las va aplicando al Caudillo de la nueva España, a través de justa y razonada análisis de las condiciones de carácter y temperamento del Generalísimo Franco y que permiten la íntegra aplicación a éste de aquellas cualidades que idealmente debía reunir un príncipe gobernante, según nuestro Ramón Llull."

Tanmateix, el primer requisit per fer visible la importància de Ramon Llull és que sigui possible accedir al coneixement de la seva obra (mitjançant les edicions textuals adients), en la seva integritat, tant de la dimensió filològica com de la filosòfica, la científica, la mística, la narrativa, la ideològica, la vivencial, la teològica, la didàctica o la poètica. Per això, una de les empreses culturals més importants de les que s'han desenvolupat en el nostre àmbit lingüístic al llarg dels darrers cent cinquanta anys ha estat l'edició de l'obra lul·liana. L'obra catalana, a Mallorca i a Catalunya. La llatina, fins ara una trentena de volums, a Alemanya. Des de l'edició de les *Obres rimades de Ramon Llull*, publicades el 1859 a cura de Jeroni Rosselló, fins al volum *Romanç d'Evast e Blaquerna*, aparegut l'any 2009, en una edició crítica modèlica preparada pels professors Albert Soler i Joan Santanach, el trajecte editorial lul·lià ha estat llarg, excessivament llarg, i ple de vicissituds. Per anar desenvolupant el projecte, hi ha hagut moltes persones que s'hi han cremat les celles, que fins i tot hi han perdut la salut, que hi han dedicat esforços i treballs que mai no han rebut cap mena de recompensa. Amb la Comissió Editora Lul·liana impulsada, l'any 1896, per Antoni Maria Alcover, sempre sota l'aixopluc còmplice del bisbe Pere Joan Campins, va començar l'etapa contemporània i rigorosament científica de les edicions lul·lianes. L'objectiu que va donar l'empenta al projecte era, a la vegada, filològic, patriòtic i religiós. El canonge Alcover i els seus col·laboradors coincidien amb el bisbe

Josep Torras i Bages a l'hora de considerar que Llull era la bandera filosòfica que la cultura catalana podia reivindicar com a alternativa als pensadors europeus laics i obertament descreguts que havien estat introduïts pels intel·lectuals positivistes i modernistes. Gràcies a la implicació de Mateu Obrador, de retorn a l'illa després d'uns anys erràtics, primer com a funcionari d'Hisenda a Barcelona i a Granada i després com a professor itinerant dels fillols de l'Arxiduc Lluís Salvador, l'edició de l'obra lul·liana va adquirir consistència, planificació i rigor. Malauradament, l'escriptor felanitxer va morir l'any 1908, tot just quan la seva dedicació lul·liana havia donat els primers fruits. Antoni Maria Alcover i sobretot Salvador Galmés —per desgràcia a partir d'un determinat moment estigueren embrancats en batalles estèrils molt autodestructives—, amb alguns altres col·laboradors, varen assumir el relleu i varen donar continuïtat al projecte. Un projecte d'edició que va concretar-se en la publicació de vint-i-un volums, apareguts entre el 1906 i el 1950. Mentrestant, la col·lecció *Els Nostres Clàssics* va treure edicions del *Blaquerna*, del *Fèlix*, del *Llibre d'Amic e Amat* i de les *Poesies*. I, amb posterioritat, l'editorial Selecta les *Obres essencials* (1957 i 1960), en dos volums. L'any 1989, l'Editorial Moll va publicar les *Obres Selectes de Ramon Llull*, també en dos volums ben gruixats, la preparació de les quals va anar a càrrec del mallorquí novaiorquès Antoni Bonner, una persona que ha estat decisiva en els estudis lul·lians i en la reivindicació de la figura de Llull a la Mallorca de les darreres dècades.

A partir de la iniciativa de diferents fornades d'especialistes universitaris en Ramon Llull, i a partir de la implicació econòmica de les conselleries de cultura dels governs de les Balears, Catalunya i el País Valencià, va crear-se el Patronat Ramon Llull. Va ser l'any 1985. L'objectiu era fer edicions molt rigoroses de totes les obres que Llull va escriure en català. Tant de les que encara no havien estat mai impreses com d'aquelles altres que sí que ja ho havien estat, però que convenia que fossin editades novament amb criteris més exigents i a partir de la nova documentació disponible. Els membres dels Consells assessor i editor que s'han fet o es fan càrrec del projecte en són la millor garantia. Tant en referència a la implicació individual com a la corporativa. Estam parlant de Miquel Batllori, Germà Colón, Fernando Domínguez, Antoni Ferrando, Albert Hauf, Joan Miralles, Michela Pereira, Peter Walter, Albert Soler, Lola Badia, Antoni Bonner, Jordi Gayà, Josep Massot i Muntaner, Joan Santanach, Maria Isabel Ripoll, Josep E. Rubio i Xavier del Hoyo. I a les institucions i entitats següents: Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona, el Raimundus Lullus Institut, la Maioricensis Schola Lullistica, l'Institut d'Estudis Baleàrics, la Càtedra Ramon Llull de la Universitat de les Illes Balears, les Publicacions de l'Abadia de Montserrat i les universitats de Basilea, València, Sena i Palma. Tampoc en aquesta etapa no ha estat fàcil l'aventura de l'edició lul·liana. Fa uns deu

anys hi va haver un moment de crisi a causa que la Generalitat valenciana es va desentendre dels seus compromisos. El partit polític que aleshores governava la institució –el que ho continua fent en l'actualitat– va convertir Ramon Llull en una altra víctima de la seva catalanofòbia irracional, anti-científica i compulsiva. Afortunadament, els governs de Catalunya i les Balears, en aquest cas a través de l'Institut d'Estudis Baleàrics, varen renovar el seu compromís. El respecte a Ramon Llull, la decència política més elemental i la consideració obligada que mereixen els especialistes que hi estan implicats, varen fer possible que es garantís la continuïtat del projecte de la “Nova edició de les Obres de Ramon Llull”. Fins ara n’han aparegut vuit volums. N’han tengut cura Fernando Domínguez (en dos casos), Antoni Bonner (també en dos casos), Gret Schib, Antoni Joan Pons, Jordi Gayà, Lola Badia, Joan Santanach (també en dos casos) i Albert Soler. Entre els vuit volums hi trobam primeres edicions de la versió catalana del text o primeres edicions crítiques o noves edicions crítiques que tenen en compte un major nombre de manuscrits i d’edicions impreses en diferents llengües. Les institucions i les persones que estimam la cultura, alhora en sentit universal i de país, a la força hem de desitjar que aquesta vegada el projecte de l’edició lul·liana arribi a bon port, amb continuïtat i al llarg dels anys que siguin necessaris i sempre amb la implicació de les persones que en cada cas siguin les més adients.

De vegades en referir-nos a les infraestructures culturals cometem l’error de pensar exclusivament en edificis i en equipaments que tenen una existència corpòria d’envergadura. Cada un dels volums de la nova edició crítica de les obres de Ramon Llull és també una infraestructura cultural. En tots els casos, permeten fonamentar-hi la construcció de múltiples coneixements, concretats en futures línies de recerca en els camps de la filologia, el pensament o la literatura. Cada un d’aquests volums és una oportunitat d’aproximar-nos a Llull amb més possibilitats de solvència. A més, aquesta mena d’edicions prestigien internacionalment Ramon Llull i la filologia catalana en el seu conjunt. I també poden contribuir a fer possible que la divulgació de l’obra de Llull, sigui l’acadèmica o la bibliogràfica, es fonamenti sobre unes bases més rigoroses, i per tant estigui més ajustada a la realitat dels textos originaris. Per tot això té molt de sentit i és un deure de les institucions públiques donar suport a aquest tipus d’iniciatives. Engrandir la figura de Ramon Llull a tots els nivells ha de ser una estratègia perdurable de la cultura catalana. Tant a nivell intern –és el nostre equivalent als Dante, Shakespeare, Cervantes i Goethe–, amb l’objectiu d’incrementar l’autoestima i l’adhesió dels nostres conciutadans a la cultura del país; com a nivell extern, perquè Llull continua essent l’instrument més operatiu a l’hora de donar visibilitat internacional a la nostra cultura. I tot això és perfectament compatible amb la consideració de Llull com un objecte d’estudi científic de magnituds inexhauribles. O

també com un personatge cristianament exemplar que mereix, d'una vegada per totes, el reconeixement de la santedat.

La societat i les institucions culturals, públiques i privades, dels països de llengua catalana cometrien un greu error si pensassin que Llull a hores d'ara és tan sols una andròmina dels segles XIII-XIV per a consum d'erudits que no saben en quin món viuen. Els interessos col·lectius d'afirmació cultural i identitària, el respecte civilitzat a la tradició cultural, la pròpia i l'aliena, la importància objectiva de les aportacions literàries i científiques de Llull, la potencialitat del personatge com a peça central de l'imaginari col·lectiu dels països de llengua catalana, i la utilitat de la seva figura i obra per situar la cultura catalana en el mapa cultural del món, fan molt recomanable que el nom de Ramon Llull sigui invocat amb reiteració, a tot arreu i en totes les circumstàncies, i, alhora, que sigui tractat amb la consideració que mereixen aquells personatges que amb la seva vida i obra varen contribuir decisivament a la fundació d'una identitat cultural sòlida, la catalana, el desenvolupament històric de la qual, malgrat les múltiples adversitats històriques que ha hagut de patir, ha tengut vuit segles de continuïtat, i, en nombrosos períodes, autors i obres de gran excel·lència.